पवं, क्ली, (पूयतेऽनेन। पूञगि शोधे+"ऋदोरप्।" ३।३।५७। इति अप्।) गोमयम्। इति शब्दचन्द्रिका॥ (गोमयशब्दे विवरणमस्य ज्ञातव्यम्॥)

पवः, पुं, (पवनमिति। पूञ शोधने+भावे अप्। यद्वा, पुनातीति। पू+अच्।) निष्पावः। स च धान्यादीनां निर्वुषीकरणम्। शाल्यादेः शोधनं बहुलीकरणम्। इत्यमरभरतौ॥ (पू+करणे अप्। यद्वा पुणातीति कर्त्तरि अच्।) वायुः। इति शब्दचन्द्रिका॥

पवनं, क्ली, (पूयते अग्निसंयोगेन यस्मिन्। पू+आधारे ल्युट्।) कुम्भकारस्य आमघटादिपाकस्थानम्। पोयान् इति भाषा। इति मेदिनी। ने, ८४॥ (यथा,—

"यः कुम्भकारपवनोपरिपङ्कलेप-
स्तापाय केवलमसौ न तु तापशान्त्यै॥")

इत्युद्भटः॥)

पयनमिति प्रमादपाठः। जलम्। इति शब्दमाला॥ प्रयते त्रि। इति शब्दरत्नावली। (भावे ल्युट्।) पवित्रीकरणञ्च॥

पवनः, पुं, (पुनातीति। पू+बहुलमन्यत्रापीति युच्।) निष्पावः। वायुः। इति मेदिनी। ने, ८४॥ (यथा, गीतायाम्। १०। ३१।

"पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम्॥")

अष्टौ वाह्यपवना यथा, सिद्धान्तशिरोमणौ।

"भूवायुरावह इह प्रवहस्तदूर्द्ध्वः
स्यादुद्वहस्तदनु संवहसंज्ञकश्च।
अन्यः परोऽपि सुवहः परिपूर्व्वकोऽस्मा-
द्वाह्यः परावह इमे पवनाः प्रसिद्धाः॥"

सप्त पवनाधिपा यथा, ज्योतिस्तत्त्वे।

"शाकः शराब्धिसंयुक्तो मुनिभिर्भागहारितः।
आवहादिक्रमेणैव सप्त वाताः प्रकीर्त्तिताः॥
आवहः प्रवहश्चैव सम्वहो निवहस्तथा।
उद्वहो विवहो वायुः सप्त वाताः प्रकीर्त्तिताः॥"

अन्यद्वायुशब्दे द्रष्टव्यम्॥ (प्राणवायुः। यथा, हठयोगदीपिकायाम्। ३। ७५।

"अनेनैव विधानेन प्रयाति पवनो लयम्।
ततो न जायते मृत्युर्ज्जरारोगादिकं तथा॥"

उत्तममनुपुत्त्रविशेषः। यथा, भागवते।८।१।२३।

"तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः।
पवनः सृञ्जयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृप!॥")

पवनविजयः, पुं, (पवनं श्वासवायुंविजयतेऽनेन। वि+जि+करणे अप्। यद्वा, पवनस्य विजयो यत्र।) शुभाशुभसूचकश्वासवायुजयोपायकग्रन्थविशेषः। यथा—

सूत उवाच।

"हरेः श्रुत्वा हरो गौरीं देहस्थं ज्ञानमब्रवीत्।
कुजो वह्नी रविः पृथ्वी शौरिरापः प्रकीर्त्तिताः॥
वायुसंस्थास्थितो राहुर्दक्षरन्ध्रावभासकः।
गुरुः शुक्रस्तथा सौम्यश्चन्द्रश्चैव चतुर्थकः॥
वामनाड्यास्तु मध्यस्थान् कारयेदात्मनस्तथा।
यदाचार इड़ायुक्तस्तदा कर्म्म समाचरेत्॥
स्थानसेवां तथा ध्यानं वाणिज्यं राजदर्शनम्।
अन्यानि शुभकर्म्माणि कारयेत प्रयत्नतः॥
दक्षनाड़ीप्रवाहे तु शनिर्भौमश्च सैंहिकः।
इनश्चैव तथाप्येव पापानामुदयो भवेत्॥
शुभाशुभविवेको हि ज्ञायते तु स्वरोदयात्।
देहमध्ये स्थिता नाड्यो बहुरूपाः सुविस्तराः॥
नाभेरधस्ताद्यः कन्दो अङ्कुरास्तत्र निर्गताः।
द्वासप्ततिसहस्राणि नाभिमध्ये व्यवस्थिताः॥
चक्रवच्च स्थितास्तास्तु सर्व्वाः प्राणहराः स्मृताः।
तासां मध्ये त्रयः श्रेष्ठा वामदक्षिणमध्यमाः॥
वामा सोमात्मिका प्रोक्ता दक्षिणा रविसन्निभा।
मध्यमा च भवेदग्निः फलती कालरूपिणी॥
वामा ह्यमृतरूपा च जगदाप्यायने स्थिता।
दक्षिणा रौद्रभागेन जगच्छोषयते सदा॥
द्वयोर्वाहे तु मृत्युः स्यात् सर्व्वकार्य्यविनाशिनी।
निर्गमे च भवेद्वामा प्रवेशे दक्षिणा स्मृता॥
कारयेत् क्रूरकर्म्माणि प्राणे पिङ्गलसंस्थिते।
इड़ाचारे तथा सौम्यं चन्द्रसूर्य्यगतस्तथा॥
यात्रायां सर्व्वकार्य्येषु विषापहरणे इड़ा।
भोजने मैथुने युद्धे पिङ्गला सिद्धिदायिका॥
उच्चाटमारणाद्येषु कर्म्मस्वेतेषु पिङ्गला।
मैथुने चैव संग्रामे भोजने सिद्धिदायिका॥
शोभनेषु च कार्य्येषु यात्रायां विषकर्म्मणि।
शान्तिमुक्त्यर्थसिद्धौ च इड़ा योज्या नराधिपैः॥
द्वाभ्याञ्चैव प्रवाहे च क्रूरसौम्यविवर्ज्जने।
विषुवतीन्तु जानीयात् संस्मरेत्तु विचक्षणः॥
सौम्यादिशुभकार्य्येषु लाभादिजयजीविते।
गमनागमने चैव वामा सर्व्वत्र पूजिता।
युद्धादिभोजने घाते स्त्रीणाञ्चैव तु सङ्गमे।
प्रशस्ता दक्षिणा नाड़ी प्रवेशे क्षुद्रकर्म्मणि॥
शुभाशुभानि कार्य्याणि लाभालाभौ जयाजयौ।
जीवाजीवाय यत् पृच्छेन्न सिध्यति च मध्यमा॥
वामाचारेऽथवा दक्षे प्रत्यये यत्र नायकः।
तत्रस्थः पृच्छते यस्तु तत्र सिद्धिर्न संशयः॥
वैच्छन्दो वामदेवस्तु यदा वहति चात्मनि।
तत्र भागे स्थितः पृच्छेत् सिद्धिर्भवति निष्फला॥
वामे वा दक्षिणे वापि यत्र संक्रमते शिरा।
घोरे घोराणि कर्म्माणि सौम्ये वै मध्यमानि च॥
प्रस्थिते भागतो हंसे द्वाभ्यां वै सर्व्ववाहिनि।
तदा मृत्युं विजानीयाद्योगी योगविशारदः॥
यत्र यत्र स्थितः पृच्छेद्वामदक्षिणसंमुखः।
तत्र तत्र समं दिश्याद्वातस्योदयनं सदा॥
अग्रतो वामिका श्रेष्ठा पृष्ठतो दक्षिणा शुभा।
वामेन वामिका प्रोक्ता दक्षिणे दक्षिणा शुभा॥
जीवो जीवति जीवेन यच्छून्यं तत् स्वरो भवेत्।
यत्किञ्चित् कार्य्यमुद्दिष्टं जयादिशुभलक्षणम्॥
तत् सर्व्वं पूर्णनाड्यान्तु जायते निर्व्विकल्पकम्।
अन्यनाड्यादिपर्य्यन्तपक्षत्रयमुदाहृतम्॥
यावत् षष्ठीन्तु पृच्छायां पूर्णायां प्रथमो जयेत्।
रिक्तायान्तु द्वितीयन्तु कथयेत्तदशङ्कितः॥
वामाचारः समं वायुर्जायते कर्म्मसिद्धिदम्।
प्रवृत्ते दक्षिणे मार्गे विषमे विषमाक्षरम्॥
अन्यत्र वामवाहे तु नाम वै विषमाक्षरम्।
तदासौ जयमाप्नोति योधः संग्राममध्यतः॥
दक्षवातप्रवाहे तु यदि नाम समाक्षरम्।
जायते नात्र सन्देहो नाड़ीमध्ये तु लक्षयेत्॥
पिङ्गलान्तर्गते प्राणे समानीयाहवञ्जयेत्।
यावन्नाड्योदयं चारस्तां दिशं यावदाजयेत्।
न जातु जयते सोऽपि नात्र कार्य्या विचारणा॥
अथ संग्राममध्ये तु यत्र नाड़ी सदा वहेत्।
सा दिशा जयमाप्नोति शून्ये भङ्गं विनिर्द्दिशेत्॥
जातचारे जयं विद्यान्मृतके मृतमादिशेत्।
जयं पराजयञ्चैव यो जानाति स पण्डितः॥
वामे वा दक्षिणे वापि यत्र सञ्चरते शिरा।
कृत्वा तत्पदमादौ तु यात्रां नयति शोभनाम्॥
शशिसूर्य्यप्रवाहे तु सति युद्धं समाचरेत्।
तत्रस्थः पृच्छते यस्तु स साधुर्जयति ध्रुवम्॥
यां दिशं वहते वायुस्तां दिशं यावदाजयेत्।
जयते नात्र सन्देह इन्द्रो यद्यग्रतः स्थितः॥
मेषाद्या दश या नाड्यो दक्षिणा वामसंस्थिताः।
चरस्थिरद्विमार्गे तास्तादृशे तादृशः क्रमात्॥
निर्गमे निर्गमं याति संग्रहे संग्रहं विदुः।
पृच्छकस्य वचः श्रुत्वा घण्टाकारेण लक्षयेत्॥
वामे वा दक्षिणे वापि पञ्चतत्त्वस्थितः शिवे।
ऊर्द्ध्वेऽग्निरध आपश्च तिर्य्यक्संस्थः प्रभञ्जनः।
मध्ये तु पृथिवी ज्ञेया नभः सर्व्वत्र सर्व्वदा॥
ऊर्द्ध्वे मृत्युरधः शान्तिस्तिर्य्यक् चोद्घाटयेत् सुधीः।
मध्ये ह्यस्तं विजानीयान्मोक्षः सर्व्वत्र सर्व्वगे॥"

इति गारुड़े पवनविजयादि ६७ अध्यायः॥

पवनव्याधिः, पुं, (पवनः वायुरोग एव व्याधिरस्य।) उद्धवः। श्रीकृष्णस्य सखा। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा,—

"विवक्षितामर्थविदस्तत्क्षणप्रतिसंहृताम्।
प्रापयन् पवनव्याधेर्गिरमुत्तरपक्षताम्॥"

इति माघे। २। १५॥

पवनात् प्रकुपितवायोरुद्भवो व्याधिः।) वायुरोगश्च॥

पवनात्मजः, पुं, (पवनस्य आत्मजः पुत्त्रः।) हनूमान्। इति शब्दरत्नावली॥ (पवनस्य वायोरात्मजः। "वायोरग्निः।" इति श्रुतेर्वायुजन्यतयास्य तथात्वम्।) हव्यवाहनः। इति मत्स्यपुराणम्॥ (भीमसेनः। इति महाभारतम्॥ यथा, राजतरङ्गिण्याम्।८।२८९०।

"वाहिनीरुद्धमार्गौ तौ पदवीमनुसस्रतुः।
मार्गे धनञ्जयस्येव शैनेयपवनात्मजौ॥")

पवनालः, पुं, (पवनाय निष्पावाय अलति पर्य्याप्नोतीति। अल पर्य्याप्तौ+अच्।) धान्यविशेषः। देधान इति पोनरी इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। देवधान्यम् २ चूर्णाङ्कः ३ जुहुलः ४ जुललः ५ बीजपुष्पः ६ पुष्पगन्धः ७। अस्य गुणाः। हितत्वम्। स्वादुत्वम्। लोहितत्वम्। श्लेष्मपित्तनाशित्वम्। अवृष्यत्वम्। तुवरत्वम्। रूक्षत्वम्। क्लेदकारित्वम्। लघुत्वञ्च। इति भावप्रकाशः॥